

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆ

(ՔԱՂՈՒԱԾՔ)

ՍԻՋԻՆ ԴԱՐՈՒ ՎԵՊԵՐԷՆ

(Դրոշմեր. տնս էջ 298)

3. Հարցմունք Աղլկան.

3. — Կը հանդիպինք վերջապէս վէպի մը որուն հիւսուածքն ու հանգոյցը՝ աւելի գիտաւոր ու նուրբ է քան առաջինընք, և որ քան զայն անհամեմատ կերպով աւելի քրիստոնէադրոշմ է թէ և ոչ հայադրոշմ, և կարծեմ կարենալ ապացուցանել թէ Հարցմունք Աղլկան ալ՝ գէթ թարգմանութիւնը՝ Կոստանդինի գրչէն ելած ըլլայ : Այս վէպին քննութիւնը քանի մը փաստեր տուաւ ինչի աւելի յանդուգն կարծիքնեւ, բու յանգեալու, զորս հոս առ ժամ միայն կուանել կու տամ, չունենալով աւելի շօշափելի փաստեր՝ զանոնք աւելի որոշ հրապարակելու համար :

Իշխան մը՝ որու հարստութիւնը իր բարութեան միայն կը հաւասարի, կը տեսնէ զինք ծերանալ՝ առանց ժառանգ մ'օրեննալու՝ որուն համար ալ միշտ կ'աղաչէ զԱստուած : Վերջապէս Աստուած կը շնորհէ իրեն որդի մը՝ անմահ զոգեցիկ : Երբ տղան կը մեծնայ՝ խնամատարութիւն սովորելու կու տան, և կ'ըլլայ մեծ աստղագէտ : Ետույ զինուորական արուեստը կը սովորի, և կ'ըլլայ անյայթ պատերազմող : Բայց ինքզինք զուարճութեանց աւելով՝ բոլոր ինչքերը կը զստնէ : Մարկան մուրացեցնուած իւրն ընելու, որդին խորհուրդ կու տայ Հոռոմոց աշխարհը պանդխտելու, որպէս զի անծանօթութեան մէջ գէթ առանց ամշնալու կարենան այն արուեստը ի գործ դնել :

Փաղաք մը հասնելով՝ տղան ուղղակի տեղւոյն իշխանին կ'երթայ, սակարկելու համար իր հօրն ու մօր զինք, զորս՝ իբրեւ. իր գերիները թաղաւորին կը ծախէ : Մօրը գիտ՝ կ'առնէ աղէկ ձի մը՝ հանգրծ իւր սարօք և զբաններ. իսկ իբր հօրը զին՝ պատուական զգեստ-

ներ : Ինչ կ'ուզես ուրիշ, կը կարցնէ թագաւորը : — Ոչինչ՝ հրաման տայիք միայն խօսելու ծառանքուդ հետ՝ զորս հիմալ զնեցիք, և իրենց օրհնութիւնը առնելու : — Թագաւորը իմացաւ թէ իր հայրն ու մայրն են, և հրաման տուաւ : Տղան ծունր գրած իր ծնողաց աղէկ, Հոգ մի ընէք՝ կ'ըսէ, եթէ Աստուած ուզէ, շուտով կ'ազատեմ զնեզ : Երեւոյքը զինքը կ'օրհնեն. տղան կը մեկնի արցունքներ թափելով :

Երեւ օր երեք գիշեր կ'երթայ ընդարձակ դաշտի մէջ, կը հանդիպէ վերջապէս քաջ ասպետի մը, ու զիսր բարեւելով՝ կ'ընկերանան նոյն ճամբուն վրայ : Դարեակը երբ կ'իմանայ թէ իր ընկերը ծնողքը ծախելու թըշուառութեան էջն ինկեր է, թուղթերու ծրար մը հանելով կ'ըսէ ընկերին. « Զատեք իմ իշխանս յանձնեց կողմաց թագաւորին տանելու, բարի լուրի թուղթեր են : Կը տեսնեմ օր դու քան զիս աւելի լաւ ձի ունիս, առ զստեք դու տար, ինչ որ ես պարգև. պիտի ընդունէի, քեզի ըլլայ : Ես այս գաղաթն մէջ կը սպասեմ քեզի :

Իրեառաբար կ'առնէ թուղթերը, սեկէ քսակին մէջ կը դնէ և կը մտաւէ ձին : Իսկ աւելի անձանտն, աւելի ընդարձակ տարածութիւն մը կը բացուի գիմացը : Կէս ճամբուն՝ ծնողաց մտածութիւնը վրան կը հասնի. ասպետը ընդերկար լացն կը յոգնի և ձիուն վըրայ կը քնանայ : Զին՝ անառապիւրդ՝ ճամբին կը զարուստ զի այնչափ՝ որ երբ քաջը կ'արթննայ ի գիտեր ինչ ուղղութիւն բռնէ : Իրկար տանն կը թափառի որ ձիով, երկուքն ալ կը ծարուանն մեռնելու աստիճան : Կը գտնէ վերջապէս հիւանդ ջրհոր մը. ջուր հանելու միջոց չուեննալով՝ կը մտածէ ինքզինք ներս ձգել : Բայց յետոյ կը հանէ սեկէ քսակը՝ թուղթերը գտնելու կը դնէ, շուտով կը կայտէ ջուր կը հանէ ու կը խմեն ինքն և իր ձին : յիշար մը տակ հանգչելու ատեն՝ իբրեւ. ըզբաղաք մտաւր կ'իմայ որ թուղթերը կարգայ : Ով սարսափ, ով սոսկում :

Անշնորհ մեկուն պարունակութիւնն այսպէս էր. — Այս անուն կողմաց թագաւոր ողջոյն սիրոյ. Գիտեցիք, եղբայր, որ այդ թղթաբերդ անհաւատ մարդ մըն է. մեզի հետ շատ նենգութեամբ վարեցեալ և քան ձերնիս հասցուց : Այս բոլորին վրայ ելաւ ազդիկ ալ թշնամանեց : Իւրեցիք զինք անհետացնել, բայց որպէս զի մարդ չիմանայ, քեզի քրկեցի որ զինք մեռցնեն, եթէ մեր սերը կ'ուզես :

Ասպետը թուղթերը պատռեց, օրհնեց իր ծնողքը

որ զինքն ուսումնադասելու քրիս, ու ձին մտադրեց ուղղակի այս անուն կոչեալ թագաւորի յաղաքը: Անդադար հարցումներու շնորհիւ կը գտնէ քաղաքը ու կը մտնէ: Ընդարձակ, բարեխի մայրաքաղաք մը: Երիտասարդ առաջնորդ պատահի մը տունը կ'իջեանք: Ուր կը մնայ քանի մ'օր քաղաքը ուսումնասիրելու: Բարեխիտ սաղմունքաւոր իրեն կը յայտնէ թէ քաղաքին իշխանը հասած ազնիւ մ'ունի, անմահան զեզեցիկ, որ ինչսուն է ինն թագաւորի տղոյ զլուծի կտրել տանէ է, որոնք իր ձեռքը ուղղելու եկած էին, որովհետեւ անանցմէ ոչ որ կրդած է իրեն յաղթել իմաստութեան մասին: Եւ իր միակ յմահանդայն ու պարմանն է՝ կարգուիլ անոր հետ, ով որ քան զինք գիտուն ըլլայ:

Ապաւոր իրենը չի տանի Նոյն զիջեքը. առտու կանոնի իր փառասոր զգեստները հագած՝ արքունիքը կը ներկայանայ: Վկաները կու գան, երկու կողմէն գրուած պայմաններուն կը համաձայնին, ու ազնիւն իր հարցաքննութիւնը կը սկսի, որոնց ասպետը կը պատասխանէ միշտ պարտաստ, կարուկ ու սաղոյ:

Իրրորդ է վերջին օրը կու գայ. ասպետը որոշեալ ժամանակ իր տեղը կ'եցեր է: ազնիւն կու գայ, վկաները կու գան, վճռական ժամն է. կամ ասպետը իր զլուծը պիտի տայ, կամ ազնիւն իր ձեռքը:

Այնչէն կը հրամայեն, մեծ օրերէն, կը կարգիւն ասպետը:

Այնչէն իր յունքը յունկ է, կը պատասխանէ ազնիւնը: Ով էր այն, — կը սկսի ասպետը հառաչելով, — որ հարուստ էր ու աշքտացաւ: իր աշքտութիւնը հազաւ զիր հայրը է կենտա զիր մայրը, է զնաց որ իր ապրուստը գտնէ: Մահը վրայ հասաւ. զինքն մահը իր ձիուն վրայ դրաւ: Զեռայ մահովը ջուր խմեց է իր ձիուն ալ խմցուց: Ինքն ալ ապրեցաւ, ձին ալ ապրեցաւ:

Ազնիւն կը պապանձի է օր կուղէ լուծումը գտնելու համար: Ապաւոր կ'երթայ:

Նոյն զիջեքը արքայադուստրը ծպտեալ՝ ասպետին կ'երթայ է իր հարքներուն ու շնորհներովը կը յաջողի անկէց հարցումին պատասխանը շորթել: Ազնիւնը երիտասարդին բերելն անոր մահուան գառազնիւնը կ'առնու, ուրիշ բան չի ընդլուծի անոր՝ բայց եթէ իր զգեստներէն կտրեւոր մաս մը՝ որ նոր ուրիշ աւելցնուածի մը նիւթը կ'ըլլայ՝ փրկելու համար յաջ ու գիտուն ասպետը:

Երկուքը իրարու հետ կ'ամուսնանան. թագաւորն իր ունեցածներուն կենը իրենց օժիտ կու տայ: Տղան շուտով իր ծնողքը քովը բերել կու տայ: Իր թագաւորին սեռնիւն վերջ ինք կը յաջորդէ անոր:

Այս նորավէպը ձեռագիրներուն մէջ ընդհանրապէս Պիլընձէ-քաղաքին կից կ'օրինակուի. տպագրութեան մէջ ալ նոյն բախտը ունեցեր է. չկայ Պիլընձէ-քաղաքին հրատարակութիւն մը՝ յորում Հարցումներ Պիլընձէն ալ չգտնուի: Այս հանգամանքը բնականաբար կասկածել կու տայ,

թէ աս ալ Հազարամէկ գիշերներէն թարգմանուած ըլլայ: Արդէն մէջը բացատրութիւններ կան՝ որ այն հոչակաւոր վէպերու միջավայրը կը յիշեցնեն. այսպէս այս խօսքին մէջ « թուղթ աւետեաց երես » որ տանիմ առ կրկնաց բազաւորն » գծուած բացատրութիւնը Հազարամէկ գիշերներուն սովորական է՝ ուր ցամաքի թագաւորն էր հազուադիւտ են: Ասիկայ ինծի շարժառիթ մ'եղաւ իստանբուլ արաբական վէպերը՝ որ զայս լուսաւորելու համար բուրդովին ապարդիւն չեղան, խնդրելով պարզեւոր համար ստիպուած եմ անոնցմէ մէկ հատին վերլուծութիւնը համառօտել հոս, և ճշիշ թեկնոտութեամբ կամ իմաստուն զնրոհիմ:

Արու Հասան իր հօրը թաղումը կատարելէն վերջ ինքզինքն զիջութեանց կու տայ՝ վատնելու համար իր մեծ ժառանգութիւնը: Փոխ վերջ տանք մէջ ուրիշ բան չի մնար՝ բայց եթէ գերուի մը — զիտուն քան զվթեհաս, չեղաւ քան զվստողիկ: Արու Հասան երբեք որ անօթի ծաբաւ կ'անցնէ. բայց վերջապէս պէտք է որ որ մեռնի. ծաղկահասակ օրիորդը իրեն կ'աւազարկէ որ տանի զինք տան հազար ոսկիի ծախէ Հարուն-էլ-Ռաշիտի: Եթէ խալիֆան այս զինք բարձր գտնէ՝ կը դնէ Հասանի բերան, — ըստ թէ դեռ աւելի կ'արժեւ, և թէ նկատումը այն տաղանդներուն, զորս երկինք ինծի շնորհմ է, անդրակից եմ: Հասան ըսածը կ'ընէ, Մեհմետ խալիֆան շուտով ազդէր բերել կու տայ գերուիին:

Անուշ ինչ է, կը հարցնէ:

— Թեկնոտութեամբ:

— Նայինք ինչ գիտես:

— Տէր արքայ, կը պատասխանէ Թեկնոտութեամբ, ուսումնասիրած եմ տաղաքաշինութիւնը, բանաստեղծութիւնը, բերականութիւնը, քաղաքական և կանոնական իրաւագիտութիւնը: Գիտեմ գարձեալ երաժշտութիւնը, թուաբանութիւնը, երկրաչափութիւնը, և ձին արհեստագործութիւնները կարգաւոր արտեսարել: Գիտեմ եթէ զանազան կերպով կարգաւ կուրսան: Գիտեմ՝ ամենաճշիշ քանի զլուս ունի, քանի համար, քանի բազաւայն է ձայնաւոր. գիտեմ թէ որ զլուսները ինչ բան կ'ապրիւն: Գիտեմ թէ որ զլուսները Մէքրէ գրուած են և որոնք ի Մեհմետ: Գիտեմ մարգարէին աւանդութիւններն ու օրէնքները, և գիտեմ, ըստ իրենց ծագման, որոշել իրենց վաւերականութեան տիպները: Ինծի օտար չէ նաեւ արամաբանութիւնը

1. Հազարամէկ գիշերներ, իսաւ. Թրքմ. Ֆաւրե-նէթթիին. տպ. վճեռաւ. 1832, հտ. Ի. էջ 165:

և իմաստասիրական բուրբ գիտութիւնները: Կ'երգեմ, կը պարեմ, կը զարեմ՝ քնար ու տաւիղ: Դնարկն, իմ բարեբախտ յիշողութեանս, գիտեմ մեր բոլոր յաւազոյն գիւցազներգակաները, և ես ալ ուսանաւոր շինելու տաղանդի տէր եմ՝ 2 :

Հարուն—էլ—իւշիտ սոյնքան աւելի հիացած տաղանդներու այս լեւնակարկաւ շեղակարտին վրայ, որքան որ սոյնակարի շքեալ աննի մը մէջ ամփոփուած են, բերել կու տայ իր յայնձաւ ալ տէրութեան սահմաններէն ամենէն հմուտ մասնագէտները, ի միջի այլոց նաեւ Նազիմ պասաղիմ՝ իսլամահիթ որդին՝ որուն գիտութեան շնն հասարակի՝ բոլոր մասնագէտները միացած: Հարցաբնութիւնը կը սկսի, և . . . Թեզվետուտ ամենուն ալ կը յաղթէ ու վարդապետական վերաբերունի իրենց վրայէն կ'առնէ:

Իսկ երբ քնարը կուրծքին յեղուցած կը սկսի երգել՝ « իսլաիման երբորդ երկիրը կը յափշտակուի: Աստուած հաշտ ըլլալ քեզի հետ, զեղեցիկդ Թեզվետուտ, կը գոչէ, և իսկոյն տաան հազար ոսկի կու տայ տիրոջ: Յետոյ երբ կը հարցնէ ազկան Թէ աւելի իր

տիրոջ հետ կ'ուզէ կենալ Թէ արքունեաց մէջ, Թեզվետուտ անկեղծօրէն առաջինը կը հաստատէ: Իսլաիման կը հասնի իր որոշողութեան, և տաան հազար ոսկի ալ զեղեցիկ գերուհոյն ընծայ կու տայ, իր տէրն ալ իր մտերմեհրուն կարգը կ'անցնէ: Վերանմանութեան և շտեմտեհրան յետ շիջանելու Սրբաստեհր տոհմի իսլաիմաներուն՝ 2 :

Արդ Թեզվետուտի հարցաբնութեան մէջ, ուր սկսեալ Արիստոտելի խորութիւններէն կան մինչև միջնադարեան գիտութեան ծանծաղութիւնները, կան նաեւ կէտեր՝ ինչպէս են հետեւեալները՝ որ շատ որոշ կը ցուցնեն Թէ Հազարումէկ գիշերներու Թեզվետուտն ու մեր Հարցմունց Աղլկան՝ կը ճանչնան զիրար:

ԹԵՎԵՏՏՈՒՏՅ

ՀԱՐՑՄԱՆԱԿ ԱՂԶԱԿԱՆ՝

Ինչ բան է որ յառաջ փայտ էր, յետոյ կանք ընդունեցաւ:

— Մովսէսի գաւազանն՝ որ յառաջ փայտ էր. բայց երբ Մովսէս գետին ձգեց, ո՞վ փորձեցաւ, և այն փամանակէն ի վեր կը զարդարէ մոզանու գաւազանը: (Էջ 217):

Գիտե՞ս շարժուն գերեզման մը որուն վրայ խոսի պատմութիւնը:

— Անշուշա՝ կէտը որ կ'ըլլէր զՅովնան իր փորուն մէջ: (Էջ 214):

Որո՞ք են Աստուծոյ այն ինչոք արարածները որ կերան, խմբին, առանց իրենց մարմնէն բան մը գուրտաւորու:

— Աղամ, Ախմէն, Ասլիկն ուղտը. իմայելի այծը և Սպարէրբի տեսած թռչունը: (Էջ 315):

Բա՛ն նայի՞մ, որո՞նք են արքայութեան այն ինչոք արարածները, որ ոչ մարդ են, ոչ հրեշտակ, ոչ քաջ: (Էջ 213):

Որն է այն հոգիւս՝ զոր արեւու հասարակածները մէկ տեղամ միայն լուսաւորեցին և ալ բնաւ չլուսաւորեցին:

— Ան հոգիան է՝ զոր ձեռացուց Մովսէսի զատաղանը՝ երբոր երկուքի բաժնեց կարմիր ծովը իսրայելի որդիք համբայ բռնելու. համար: (Էջ 214):

Որն է այս առեղծուածին բաճը. « թռչուն մըն եմ, զուրկ միսէ, արեւնէ և փետուրէ, այսուհանդերձ զիս կ'ուռնեն Թէ՛ խաչած Թէ՛ խորոված: Արծաթի և ոսկիի գոյն ունիմ, դրամ մը գրեթէ չեմ արժեր »:

Ան բնէ ծառ է, որ հիւզ և տերեւ էր. միս և արեւն դարձաւ:

— Մովսէսի գաւազանն էր, որ քանի ծառ էր՝ հիւզ և տերեւ ունէր, երբոր ո՞վ դարձաւ, միս և արեւն եղաւ: (Էջ 65):

Ինչ գերեզման էր շարժուն և զնայուն եղի:

— Յունան մարգարէն էր, որ ձուկն կ'ուռ. շարժուն և զնայուն եղի:

Որն է այն երեք բան որ կերան ու խմեցին և մեռան. և շէր ծներ գիրեանք մայր:

— Աղամ և Իւսայ է, և դառն Սրբահմուտն և մին այն հաւն՝ որ Քրիստոս արար զինքն: (Էջ 64):

Անն ո՞րն էր որ կու քարկոծէին. ոչ մարդ էր, ոչ քաջ և ոչ հրեշտակ. և խոսեցաւ զիս մարդ: (Էջ 67):

Ան բնէ տեղ էր, որ քանի Աստուած զաշխարհս ստեղծեց էր, նայ արեգակն շէր դիպեր ի վերայ նորա:

— Ես ի՞նչ յատակն էր, որ Մովսէս պատահեցաւ գաւազանաւ, և անցաց զիսրայել ընդ այն: (Էջ 70):

Տուն մի կայ, մէջն ոսկի և դուռն արծաթ. երբոր պատն խոսի, նա ամեն աշխարհս ի վրան գտն՝ չեն կարեր շինել:

1. Հտ. Ի. էջ 167-8:

2. Հտ. Ի. էջ 225:

3. Հազար ու մէկ գիշերներ, Խաւ. հրատարակ. Ֆալթնէթթի. հտ. Ի:

4. Հրատ. Կ. Պոլսոյ 1703:

— Այսպիսի բառի հարկ չկար, պատասխանեց թէ-վէտուտ, ինչի հասկացելու համար թէ խօսքը հա-կիթի մը վրայ է: (Էջ 219):

Այն ո՞ր կէնն է որ արեւու լոյսը տեսաւ, առանց ուրիշ կնկան մը ծոցին մէջ քնակած ըլլալու: և ո՞րն է այն մարդը՝ զոր չմտաւ ուրիշ մարդ մը:

— Կի՛ն: Իշուս է, որ Աղամի կողէն շինուեցաւ, մարդը Յիսուսն է, զոր Հոգին Սուրբ յղացուց Մա-րիամու արդանդին մէջ: (Էջ 215):

Ինչպէս այս համեմատութիւններէն յայտ-նի կը տեսնուի՝ անկարելի է որ այս եր-կու վէպերն իրարու հետ աղբրս մը չու-նենան, թէեւ իրենց ամբողջական հիւ-սուածքը, ինչպէս տեսնուեցաւ իրենց վեր-լուծութիւնէն, բոլորովին իրարմէ տարբեր ըլլայ: Իրաց այս վիճակին մէջ՝ հետեւեալ հարցերը կը մնայ լուծել. Թէ՛վէտուտ ազ-դուած է Հարցմունց Աղջկանէն՝ թէ ընդ-հակառակը, թէ երբորդ աղբիւր մ'ունին, թէ մի և նոյն գրչէ ելած են:

Համառօտ ըսած ըլլանք որ երբորդ աղ-բիւր մը՝ ուսկից երկուքն ալ օգտուած ըլ-լան՝ մեզի անծանօթ է. կը մնայ միւս կէ-տերը ճննել:

Թէ՛վէտուտու գրուած կրնայ ըլլալ առ նուազն 1258էն վերջ. որովհետեւ խոր-հրդածելով Հարուն — էլ — Ռաշիտի ըրած առատածնունդի համար վրայ, կը գրէ, «վե-հանձնութեան և առատածնունդի համար ցոյ-ցեր՝ որոնց օրինակներ այլ եւս չտեսնուե-ցան, յետ շիջանելու Արքայանց տոհմի խալիֆաներուն»: Իսկ Արքայանց հարաւ-տութիւնը, որ Միսիլիման հարստութեանց մէջ ամինէն զարգացածն ու փառաշուքն եղաւ, 750ին Ոսմանեանց ցեղին յաջոր-դելէն վերջ, 37 խալիֆայ կու տայ մինչեւ 1258, յորում Հուլաղու խան Բաղատը առնելով՝ խեղդել կու տայ անոնցմէ վեր-ջինը՝ Մուսթաֆա: Քիչ տարի վերջ Սուլ-

— Այդ հարկիթն է, երբոր կտորի այլ չի շինվիր: (Էջ 72):

Այն ո՞վ էր որ էգն ի որնոյն ծնաւ:

— Եւս յԱղամայ ծնաւ: (Էջ 70):

Թան Պիպարս կը փորձէ կանգնել այս հարստութիւնը, բայց այն տասնուչորս իշխանները՝ որ յաջորդաբար խալիֆա ա-նունն առին՝ քնաւ հնդկանկութիւն մը չու-նեցան և անոնցմէ վերջինն ալ՝ իր կրօ-նական իշխանութիւնը Ռամանցուց Սուլթան Սէլիմ Առաջինին թողուց 1517 տարւոյն: Արդ այս տարին ալ կրնանք այն եզրը համարիլ՝ ուսկից վերջ գրուած չի կրնար ըլլալ Թէ՛վէտուտու: Ըստ իս՝ այս վէպը գրուած ըլլալու է ԺԴ դարու առաջին կիսուն:

Քննութիւնը կը ցուցնէ որ Հարցմունք Աղջիկն ալ՝ այս առեւններս գրուած ըլլա-լու է: Մեր ձեռագրատան հնագոյն գրչա-գիրը՝ որուն մէջ այս վէպը կը գտնուի, 1559 թուին գրուած է: Բայց վէպին մէջ իսկ կտորներ կան՝ որ դեռ աւելի կը ճշ-դեն իր գրութեան ժամանակը: Երբ աղ-քատութեան մէջ ընկած ծնողքը՝ հաւա-նութիւն կու տան պանդխտելու, այն ա-տեն կ'ըսէ վիպագիրը «էտու կտորին ըզ-հայրն և զմայրն, և զնայրն ի Հոռոք՝, և հասան ի քաղաք մի»: Արդ այս նա-խադասութիւնը Խոստանդուպոլսոյ առմա-նէն յառաջ միայն կրնար գրուիլ, անկից վերջ Թուրքաց ազդեցութիւնը այնքան վե-րահաս ու տարածուող եղաւ, որ անկա-րելի էր Հոռոմոց վրայ մտածել: Այս պա-րագային՝ 1453էն գէթ քանի մը տասնեակ

1. Տգաղբը և ուրիշ գաղափար մը, Հոռոմ կը գնէ-որ յայտնի գրագիր Եփեսոս է: Այսին զատ, հնագոյն օրինակը Հոռոմը կը գրէ: Ըսած ըլլանք որ այս վէպը Հեռագիրներու զանազան օրինակներուն մէջ բաւական

տարբերութիւններ կը ներկայացնէ, որոնք աւելի լե-զուական են: Այսպէս յետագայ օրինակ մը՝ ունի Յոռի բառը հոն՝ ուր հնագոյն օրինակը պարզապէս զրամ կը գործածէ:

տարիներ յառաջ կրնանք դնել: Բայց այս վէպի սկզբնատրութիւնը, ինչպէս վերլուծութեան մէջ կը տեսնուի, կապ մ'ունի ֆարմանի Ասմանի հետ: Այս նմանութիւնն աւելի ակնախտիղ է գիշերային տեսութեան այն նկարագրին մէջ՝ յորում թագաւորին աղջիկը ֆարմանիի կ'երթայ, և մեր վէպի դիւցազնուհին՝ քաջ ու գիտուն ասպետին: Երկուքն ալ ստեպ նոյն բառերը կը գործածեն: Վէպս կը գրէ « անապակ զինի արքունցին մանկանն և աղջիկն անոյշ գրոյց տայր »: ֆարմանի կը գրէ. « Ուրախ և ի մուրատ անոյշ զըրոց տայր¹ »: Բայտ այսմ՝ վէպս աղերս պիտի ունենայ Կոստանդին Երզնկացիի հետ. եթէ յաջողեցանք ցուցնել որ ֆարմանին անորն է: Եւ իրացնէ այս վէպին մէջ բացատրութիւններ կան՝ նոյն կ'. Երզնկացիի ունեցածին հետ, որ գիպուածով չի կրնար յառաջ եկած ըլլալ: Այսպէս վէպս կը գրէ. « Հագաս գիտ հանդերձ ոսկեկար »: Երզնկացի կը գրէ. « Այն որ հագսներ ինք հանդերձ ոսկեկար² »: Վէպս կը գրէ. « Էւ ունի ոսկի թախտ, ակամբ և մարգարտով շարած »: Երզնկացի ունի « Ծառն մարգարիտ ու սկունք լուսատու³ »: Այս բացատրութիւնը կրնայ Կոստանդին այս վէպէն սովորած ըլլալ, կամ ասիկայ Կոստանդինէն. բայց քանի որ ասոր ժամանակը որոշ չենք գիտեր, ստիպուած ենք դնել վէպս այն ժամանակին՝ յորում կ'ապրէր Կոստանդին հաւանորէն 1265-1340, կը տեսնէք ճիշդ կու գայ այն ժամանակը՝ յորում միայն կրնայ գրուած ըլլալ նաեւ թէվէտտուտ՝ որուն հետ վէպս այնքան ակնախտիղ նմանութիւններ ունի:

Փորձենք աւելի լոյս սփռել: Քանի որ երկուքը միեւնոյն ժամանակները յերեւան ելած են, կը մնայ ըննել թէ որը միւսէն ազդուած կրնայ ըլլալ: Որպէս զի արար հեղինակը հայէն կարենար ազդուիլ, պէտք է որ հայերէն գիտցած ըլլար, ինչ որ հաւանական չերեւիր: Աւելի բնական է հակառակը մտածել՝ քանի որ Միջին—դարուն այնքան մեծ եղած է արաբական լեզուի և գրքերու ազդեցութիւնը մեր մատենագրութեան վրայ: Ինչպէս տեսանք՝ արդէն քանի մը կէտեր կային՝ որոնք Հագարումէկ գիշերներու հեղինակ մը կը մատնեն: Ասոր հակառակ չի խօսեր նոյն իսկ այն իրողութիւնը՝ որով Ալլիկան ու Մահկան հարց ու պատասխանը՝ գրեթէ ամբողջ Ս. Գրքոց վրայ կը դառնայ: Բայց դիտելի է որ բոլորն ալ Հին կտակարանի կը վերաբերին՝ որ ինչպէս վերի համեմատութիւններէն տեսնուեցաւ, շատ ծանօթ է նաեւ թէվէտտուտի հեղինակին: Քրիստոնէական աւանդութիւններէն երկու կէտ միայն կայ. մէկն է եօթն մանկանց յիշատակութիւնը. « Ո՛վ որ էիկ այնքիկ՝ որ մեռան և կային ընդ մահն և ընդ կեանք երկքնարիտ տարի: — Եօթն մանկունքն է այն, որ փախեան ի բազմադուռն, և ենչեցին ի յայրն, երկքնարիտ տարյոյ յառեան »: Միւսը՝ Քրիստոսի աջադադ դառնալը կ'ակնարկէ. « Ո՛րն է այն երեք բան որ կերան ու խմեցին և մեռան, և չէր ծներ զուրեանք մայր: — Աղամ և Էւայ է և զառն Արքահամու, և միկ այն հասն որ քրիտոս տար զիկն⁴ »: Ասոր պէս անվաւերներէ առնուած է նաեւ հետեւեալը. « Այն ո՛վ էր որ ի մամն մերձեցաւ, նա մամն

1. Առաջիտ. 1905, էջ 193:
2. Կ. Երզնկ. վէպերի, էջ 131:
3. Անդ. էջ 129: Ասիկայ Կոստանդին սիրած բացատրութիւնն է. « Զին մարգարտ շարեալ յոսկի » (էջ 74) — « Ծառած յիւր վերայ որ մարգարտով շար » (էջ 131) — « Բւ շատ ցոհարե ակունք որ են շարած » (132) — « Այն ու գունե է իւր շարած » (170): Պէշիք Քաղաքն ալ ունի այս բացատրութիւնը քիչ մը տարբեր: « Եւ զհար ակունք ի նմա մարգարտով յօրինած »: Կոստանդին միշտ շարած բառը կը գործածէ:

4. Այս աւանդութիւնը անշուշտ անվաւերներէ առնուած է: Յիսուսի վարաց վրայ եղած անվաւեր աւանդութեանց մէջ (հրատարակ. վէպերի) 1898, կը յուսարի լուսաբանութիւն մը գտնել, բայց զգրութեամբ հոս Յիսուսի անվաւերական վարքը կը հասնի մինչեւ « պատմութեան փառասեան Տեառն Անգիպտոս ի Հերովդէ »: Յետոյ « Յիշատակարան Պիշատոս » վերագրին տակ կը հցուի Յիսուսի խաչելութեան պատմութիւնը. յարութեան վրայ անմահամաստ անմարդութիւն մը միպի ընելով: Բայց ժողով

ասաց՝ թէ կոյս եմ ես: — Արեւայ մարմինն է որ ի հող բերին՝ »: Անվաւերներէն է և ասիկայ. « Ո՛ր էլչի առաքեաց Աստուած, ոչ քաջ էր, և ոչ հրեշտակ, և ոչ Աղամայ որդի: — Գայլագուան է, որ եկ առ Աղամ, երբ կայէն զԱրէլ սպան: Աղամ չի գիտէր թէ զի՛նչ առնէր. եկն երկու ագուաւ, և մէկն զմէկն սպան և թաղեաց: Աղամ ուսաւ և փորեաց զգետինն, և թաղեցին զԱրէլ » ²:

Թերեւս դժուար ըլլայ կարծել թէ արարացի գրչի մը տակ կարենան այս անկարկութիւնները բնական զաւ. բայց թէ վէտտուտի հեղինակը՝ շատ բան գիտէ քրիստոնէական թէ՛ վարդապետութենէն և թէ պատմութենէն, մանաւանդ Հին Կտակարանը այնչափ հիմնովին կը ճանչնայ՝ որչափ Միջին-դարու վարդապետ մը: Այս

ծանօթութիւնս աւելի կ'ընդարձակի Նոարեան տիեզերքի կամ Միբիամ գոտեգործ գերուհոյն՝ պատմութեան մէջ, որ ապահովապէս թէմէտտուտի հեղինակէն է: Ասկէ զատ՝ եօթն մանկանց ակնարկութիւնը ինք ալ կ'ընէ հաւասարապէս. « Ըսէ նայիմ, որոնք են արքայութեան այն հինգ արարածները՝ որ ոչ մարդ են, ոչ հրեշտակ, ոչ քաջ: — Յակորայ աղուէսը, հօրն քնացողաց շուներ, Սալէհին ուղտը, Պետաքիւսին էշը, և Մարգարէին Տալտալ շորին: (Հտ. Ի. էջ 213): Իսկ զալով միւս երկու աւանդութեանց՝ կրնայ անվաւերներէն ճանչցած ըլլալ, քանի որ ասոնք ոչ միայն հայերէն՝ այլ նաեւ արաբերէն և հին ամէն լեզուներով թարգմանուած ու շատ տարածուած էին ժողովրդեան մէջ: — Քայլ մը դեռ աւելի յառաջ կրնայ առնուիլ: Միբիամի և

վերջեան աւանդութեան մէջ կայ թէ Յիսուս՝ առաւունքէմ՝ քաջազորի կերպարանքով ելած ըլլայ գերեզմանէն, չճանչցուելու կամար, ու թեւեւ թփափաքելով և կանչելով՝ պարտեզը դիմած ըլլայ: — Եւ թէ Մեղգուա զենացի գինք այս կերպարանքին տակ առնէր է ու չէ ճանչցած:

1. Հմմտ. Անգլոսոն գիրք հին կտակարանաց, հրատ. վեհապետ, 1896, էջ 20—21:

2. Այս գեղարքին անտարբերութիւն մը չկայ վերջ մեծուած անվաւերներու հատորին մէջ: Թէ՛ Յիսուսի աքաղաղ դարձաւու անվաւերութիւնը և թէ՛ այս՝ կը ըստցեն որ մեր ունեցած անվաւերներու օրինակները՝ կամ ուրիշ խմբագրութիւններ են, կամ՝ պակասներ ունին:

3. Գլխաւորութեան հրատարակած Հազար ու մէկ գիշերներ. 27 հատորներուն մէջ՝ ասիկայ միւսն է ըլլում, որ քրիստոնէից (եւ շատ գործ ունի: — Միբիամ կոտորակներուց լատին կայսերներէն մէկուն աղջիկն է. իր դարուն ամենէն գեղեցիկ կինը: Ռեալի գնացած միջոց՝ դարձանաւ ծովաւորներէն իր նաւու վրայ կը յաճեցէին ու գինք կը գերեն: Գերեզմար իսկոյն կը հիւանդանայ. աղջիկը շատ փութով ու փափկութեամբ կը խնամէ գանդիկայ. տեղը կը գիշերէ կոտորակու աւար ինկարած շնորհքը. այսինքն է՝ ծախելու. գանդիկայ այն մարդուն զոր աղջիկը ուզէ: Միբիամ Գահիրէի մէջ Նուրեմբի կը հանգիստի, իր դարուն էն գեղեցիկ քանանին ու իր ուղեւորը սնոր կը ծախել: Երբեք իր երկնակամիւնն ալ ծախելու է: Միբիամ ամեն իրերէն գոտի մը կ'առնէ գործը, զոր առուտ Նուրեմբի մեծ գնով կը ծախէ: Այս գոտիները հանգուցը կ'ըլլան վեպին և իրենց թշուառութեան: Լատին կայսեր ոտականապետ ելած և քաջապաշտարը փնտռելու.

Գահիրէի մէջ այս շաւերէն մէկը տեսնելով Նուրեմբի ձեռքը, կը գտնէ գանդիկայ ու ննջութիւններէն կը գտնէ Պոլիս կը տանի: Աղջիկն ու պատմութիւնը հասնաւորութեան մէջ կ'իյնան: Նուրեմբի պարագաներու բերամբ գերի ինչով, Պոլիս կը տարուի ու հոն մայր եկեղեցոյն ծառայող մը կ'ըլլայ: Միբիամ առիթ կ'ունենայ գինք տեսնելու, և իրարու հետ խօսք դրած՝ կը փախչին: Բայց վերադառնալ թանուելով՝ Միբիամ արքունիքը կը բերուի: Նուրեմբի գարձեալ գերի կ'իյնայ, միշտ ծաղուալ, ու իր բժշկական նմանութեան մը շնորհիւ՝ արքունի խոտապետ կ'ըլլայ: Միբիամ և ինք առիթ կ'ունենան դարձեալ վերադառնալու, և օր մըն ալ երկու ճախրաւաց ձիերու վրայ ելած՝ կը փախչին, Բաղատան կերման: Կայսրը գեպան կը զրկէ Հաղուալ-Էլ-Ռաշիդի, որ աղջիկը եւս գարձելու: Ստրաններէ շուտով կը գտնեն երկուքն ալ, իսկանքիս գիտացը կը բերին: Մեծաշուն և կիրթ իշխանը կը հարցնէ Միբիամի թէ իր աղաւ կամրո՞վ Նուրեմբիին հետ միասնէր է: — Այո, կը պատասխանէ աղջիկը: Նոյն հարցումը Նուրեմբիին ալ կ'ուղչէ, և նոյն պատասխանը կ'առնու: Այն ատեն խալիֆան հրատարակել կու տայ որ երկուքը ամուսնացած են, և ինք չի կրնար բռնադատելու աղջիկը: Երբ գեպանը պատկերով կը սպասուայ, իշխանը զուրկը կտրել կու տայ՝ աւարտելու համար վեպը:

Էվպին ըմբացը շատ բնական կերպով կատարուած պիտի գտնէ նոյն իսկ ո՞վ որ անանթով ալ չէ միջավայրի կեանքին: Հեղինակը տեղ տեղ աղէկ նկարագիր չէ առած քրիստոնէից, բայց մեծ նմանութիւն կը ըսցեն քրիստոնէական սովորութեանց:

Թեկխտտուտի հեղինակը պիտի ըսէի ըրիստոնեայ մըն է, որ կը բողոք մահմէտական է դարձեր, բայց դեռ շատ հաճութեամբ կը յիշէ իր մանկութեան ժամանակ սովորածները: Մերիամի պէս իր Թէվէտտուտին գերուհին ալ պիտի ըսէի ըրիստոնեայ բարեկիրթ բամբիշ մ'է, որ իր սրբածին հետեւելու համար մահմէտական կը դառնայ, բայց առանց ատելու ըրիստոնէութիւնը: Եւ ի՞նչ բան կը պակսի այս հեղինակը ըրիստոնեայ եղած կարծեւ, երբ Յիսուսի համար կը գրէ « զոր Հոգին սուրբ յղացուց Մարիամու արգանդին մէջ, (էջ 215):

Մինչեւ հիմայ ըսածներս ինծի այն համոզում տուած են, որ Հարցմունք Աղիկունը՝ հազարամէկ գիշերներու շարքին կը պատկանի. քնագիրը արարերէն գրուած է ԺԴ դարուն սկիզբները. հեղինակը նոյն ըլլալու է Թէվէտտուտի գրողին հետ: Հայերէնը Թարգմանութիւն է արաբերէնէ, և կատարուած է ԺԴ դարու կիսէն յառաջ՝ բայց միշտ նոյն դարուն մէջ: Ասկիպ ձեռագիրներուն մէջ ընդհանրապէս Պղնձի Քաղաքին հետ օրինակուած է և հրատարակութեանց մէջ միշտ անոր հետ տպուած: Այս հանգամանքը կրնայ կարծել տալ թէ վէպին Թարգմանիչն ալ՝ ըլլալ Առաքել Շիրակիւանցին՝ որուն է հասանօրէն Պղնձի Քաղաքին հայացումը. բայց տեսնեք որ այս վէպը ամենէն կանուի՝ ԺԴ դարուն սկիզբները կրնայ գրուած ըլլալ, մինչ Շիրակիւանցիի գործունէութիւնը ԺԴ սկիզբները կ'իյնայ: Կը ֆիայ ԺԴ. դարու կիսէն յառաջ, բայց միշտ նոյն դարուն մէջ՝ փնտռել ասոր Թարգմանիչը: Լեզուական քանի մը նմանութիւններ, — որոնք վերը նշանակեցինք, և խոստովանուելու է թէ շատ չեն, — փաստ մը կու տան կարծելու որ Կոստանդին է Հարցմունք Աղիկուն վէպին Թարգմանիչը: Ասկէ՝ զատ նոյն ժամանակները ինքն է միայն այս տեսակ գրականութեամբ զբաղող: Այս կարծիքին հաստատութեան իրրեւ փաստ՝ առ ժամս ասկից աւելին չունինք. բայց հակառակն ալ՝ բոլորովին կը պակսի:

Եթէ այս ենթադրութիւնը ուրիշ քննութիւններ աւելի հաստատեն, Կոստանդին Երզնկացիի ղեմքը աւելի պիտի պայծառանայ մեր մատենագրութեան մէջ, և աւելի լայն ծրագրով մը նոր զարդեր մը հիմնադրէր պիտի ողջունուի:

Հ. Ն. ԱՆԿՐԻՍԻԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂՄՆԵՐ

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԵՐՁՆԿԱՅԻ

(Շար. տն'ս էջ 256)

Յովհաննէս Երզնկացւոյ անուամբ հասած ամենէն գեղեցիկ և ինքնատիպ է վեցերորդ երթումը կամ տաղաշարքը:

- Զ. — Երկուսն ի մէկ սեղ բերած զէտ ընկեր կ'սանն թէ պահէ
Ու չորս բնութիւն օտար, հետ իրաց կ'սանն թէ ազգէ.
Հինգ դուռն է ի բաց թողած, զայդ ամբոյ կ'սանն թէ փակէ
Չէտ հոթն ի յասոնց միշին, զէտ կրբակ ըզմոտ կու հալէ:

Այլ և այլ ձեռագիրները իրարու հետ բաղդատելով՝ գրեթէ 30—40 քառականեր երեւան կու գան: Իւրաքանչիւր տող տասն և հինգ տեսն է: Ամբողջ երթումը ընդհանրապէս կրնայ բաժնուիլ 5—5—5, նոյնպէս կաֆաներու չափով 5—2—5—3:

Այս տալիս ձեռագիր օրինակներէն ոմանք Յովհաննէս Երզնկացւոյ կ'ընծայեն զայս, իսկ այլը՝ Խմաստեոց ասացեալ խորագրով կը հասցնեն:

Երզնկացւոյ այս տաղաշարքին բաւական քառականեր հրատարակած է Ա. Չօպանեան իր Քոչակի Դիւանը հրատարակութեան մէջ, Քուչակի խրատական և այլ խորտական տաղաշարքին մէջ, իրրեւ հեղինակութիւն Միտոյ երգչին: Ա. Չօպանեան սակայն չի պնդեր թէ Քուչակին պէտք է վերագրել խրատական քառակաները. ինքը